

УДК 811.161-2(075.8)

Наталія Науменко,

orcid.org/0000-0002-7340-8985

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри іноземних мов професійного спрямування

Національного університету харчових технологій

(Київ, Україна), lyutik.0101@gmail.com

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА: НАУКОВА РОЗВІДКА, ДІЛОВИЙ ДОКУМЕНТ АБО ХУДОЖНЬО-ПУБЛІЦИСТИЧНЕ ЕСЕ

У статті окреслено мовностильові характеристики відгуку офіційного опонента у парадигмі наукового спілкування. Мета роботи – на основі аналізу теоретичних даних і результатів практичної діяльності установити специфіку взаємодії жанрових та стильових елементів в опонентському відгуку, яка зумовлює не лише рівень його стандартизації, а й естетичний вплив на реципієнта. Показано, що офіційні опоненти надають діловим за формою документам виразно наукового змісту, а також доцільно включають до них елементи публіцистичного і художнього стилю. Завдяки цьому відгуки стають цікавими не лише науковцям, а й звичайним читачам.

Ключові слова: *відгук, офіційний опонент, дисертація, жанр, стиль, мовні засоби, спілкування.*

Nataliia Naumenko,

orcid.org/0000-0002-7340-8985

Doctor of Philology, Professor,

Professor of the Department of Foreign Languages for Specific Purposes

at National University of Food Technologies

(Kyiv, Ukraine), lyutik.0101@gmail.com

THE OFFICIAL OPPONENT'S REVIEW: A SCIENTIFIC WORK, A BUSINESS DOCUMENT OR AN ARTISTIC AND PUBLICIST ESSAY

The official opponent's review to a dissertation and the subsequent report at the session of the specialized scientific council are the necessary elements of the creative debates, the effective methods to attest the scientists, and the way to inform the wide academic community about the novel scientific achievements in various fields. The thoroughness of the expertise and the completeness of the opponent's conclusions can greatly condition the general evaluation of the thesis and the objective verdict on the conferment of the scientific degree.

The critical and otherwise well-weighed approach to the results obtained by a proponent (in our case, a person who presents one's dissertation) is believed to be the main criterion of the opponent's high professionalism and the final condition of the constructive discussion during defending the thesis. It is evident that the scientist who is given a role of the opponent has less time to read the dissertation (for about two months), unlike the acquirer's scientific consultant. Therefore, this is a special 'quest,' or a 'brainstorm,' in other words – the assessment of the opponent's skills to apprehend the main statements of the dissertation, to reveal its positive and negative sides, and finally to arrange all of these factors in the review.

Upon being a business paper a priori, the opponent's review has got the apparent scientific content. Its main constituents are the relevance of the chosen topic; the validity level of the scientific statements, conclusions and recommendations; authenticity, novelty, and completeness of their representation in published works; the critical notes about the dissertation and the main conclusion about its correspondence to the established requirements.

In writing and presenting the reviews, the official opponents take part in the special exchange of the creative experience. This process is confirmed to be fruitful for either natural sciences or humanities. The authors of the reviews published in voluminous issues and scientific periodicals, or administered on the websites of educational and academic institutions, tend to expediently combine the elements of

various functional styles (academic, business, artistic, publicist, and someplace colloquial) in their works. It will make the review interesting for not only an academician, but also an ordinary recipient.

Keywords: *review, official opponent, dissertation, genre, style, language means, communication.*

Постановка проблеми. Відгук офіційного опонента на дисертацію, його виступ на засіданні спеціалізованої вченої ради є необхідними елементами творчих дебатів на захисті дисертації, формою атестації наукових кадрів та ознайомлення академічної спільноти з новітніми здобутками науковців. Від ретельності експертизи, аргументованості й повноти висновків опонента великою мірою залежить оцінка дисертації, об'єктивність рішення щодо присудження наукового ступеня.

Критичний і водночас виважений підхід до дисертації – головний критерій високого професіоналізму офіційного опонента й доконечна умова конструктивної дискусії під час захисту. Опонент, на відміну від наукового керівника (консультанта) дисертації, має менше часу на читання готової роботи – лише 1-2 місяці. Тому для вченого, якому довірили опонування, це своєрідний «квест» або й «мозковий штурм» – уміння за короткий термін осягнути головні положення роботи, виявити усі її позитивні та негативні сторони і насамкінець узгодити всі ці моменти у відгуку.

Аналіз досліджень. Оксана Кабиш, Лариса Паламар, Світлана Шевчук (Шевчук, 2012: 265) та інші фахівці з ділової української мови розглядають відгук передусім як документ офіційно-ділового стилю з категорії довідково-інформаційних. Варто звернутися до одного з визначень документа: це – результат відображення конкретної інформації на спеціальному матеріалі за визначеним стандартом чи формою (Галузинська, 2008: 92).

Отже, відповідно до норм чинного законодавства, офіційний опонент на підставі вивчення дисертації та публікацій здобувача за темою дисертації (*конкретна інформація*) висвітлює в поданому до спеціалізованої вченої ради

відгуку (*спеціальний матеріал – паперовий варіант та записані під час захисту звукові файли*) обумовлену сукупність обов'язкових питань (*визначений стандарт / форма*).

У доповнення до вищесказаного, Любов Галузинська зі співавторами (Галузинська, 2008: 56) визначають його як межовий жанр офіційно-ділового та наукового стилів. Будучи діловим документом за формою, відгук офіційного опонента має свій тезаурус сталих висловів. Передусім це **назви його складників**: «Актуальність теми», «Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами», «Структура роботи», «Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації», «Наукова новизна одержаних результатів», «Зауваження щодо змісту дисертаційної роботи», «Висновок про відповідність дисертаційної роботи вимогам Порядку присудження наукових ступенів», **зачини кожної з частин**: «Актуальність дисертації... полягає в...», «Дисертаційну роботу виконано відповідно до напряму досліджень...», «У першому (другому, третьому...) розділі йдеться про...», «Наукові положення та висновки... базуються на одержаних автором теоретичних і експериментальних даних...», «Як і будь-яка інша новаторська творча робота, дисертація... містить деякі дискусійні моменти». Однак ці сталі вислови – горизонти очікування суто наукових викладок, що варіюються залежно від теми та спеціальності, з якої захищається дисертація.

Мета статті – на основі вивчення теоретичних розвідок щодо особливостей опонентського відгуку як довідково-інформаційного ділового папера, текстів окремих документів та власних спостережень установити специфіку взаємодії жанрових та стильових елементів у відгуку офіційного опонента, яка зумовлює не лише рівень його стандартизації, а й естетичний вплив на реципієнта – як безпосереднього учасника засідання спеціалізованої вченої ради, так і стороннього читача та слухача.

Виклад основного матеріалу. Жанром, як відомо, називають історично усталений тип художнього твору, який перебуває у постійній динаміці. Однак ця дефініція стосується й твору наукового, у нашому випадку – відгуку та

рецензії. Довгий час вважали, що в науковому і поготів офіційно-діловому стилі мовна особистість автора відходить на другий план. Проте нині можна стверджувати, що в кожного науковця є власний стиль мислення: стиль М. Драгоманова, І. Франка, В. Вернадського, О. Білецького, О. Потебні (Галузинська, 2008: 37), зокрема оприявнений у рецензіях.

Слід зауважити, що багато сучасних українських літераторів були також і науковцями (П. Тичина, М. Рильський, А. Малишко), а отже, й вони брали участь в атестації наукових кадрів як офіційні опоненти або просто рецензенти книг, статей, нарисів. Завдяки тому, що у науковій мові їхніх відгуків взаємодіють решта функціональних стилів – публіцистичний, діловий, художній, – ці праці й досі являють інтерес для дослідників, а також цікаві пересічним читачам. Упорядники академічних зібрань найчастіше зводять їх в окремі томи під загальною назвою «Літературно-критичні праці», подаючи коментарі щодо жанру (стаття, нарис, відгук, рецензія, виступ на засіданні спецради або на зборах молодих письменників), місця та часу їх оприлюднення.

Таким, зокрема, став опонентський відгук Максима Рильського на кандидатську дисертацію Юрія Барабаша «Чисте золото правди», захищену у вигляді наукової монографії. У наші часи мало хто може зважитися захищати дисертацію у такій формі, та й прийнятна вона здебільшого для докторських робіт. А до початку 1990-х років це було нормою. І опублікована в 1963 р. монографія про творчість Олександра Довженка здобулася на відгук відомого поета, вартий найкращих зразків художньо-публіцистичних есе:

«...Говорячи про потужний романтичний струмінь у кіносценаріях, кіноповідях, кінокартинах, оповіданнях, п'єсах та й статтях і промовах Олександра Петровича, автор рецензованої книжки цілком слушно закликає до розмежування понять романтизм і романтика. Взагалі йому властиві точність і продуманість у вживанні літературознавчої термінології, де й досі, як ми знаємо, є чимало плутанини» (Рильський, 1986: 468).

Есеїстичних рис науковому та водночас діловому документові надає емоційно забарвлений заголовок / підзаголовок. У такому разі спостерігаються

поодинокі відступи від фабульної організації мови документа (вступ – основна частина – висновок), вислови допустового способу, специфічний синтаксис, риторичні звертання, алюзії до різних наукових і літературних творів. У відгуку М. Рильського: *«Мені можуть закинути, що я незаконірно зіставляю патріархальних, напівказкових гуцулів Коцюбинського з сучасними... колгоспниками. Відповім на це: нахил посміятися, похизуватися з самої смерті... лежить не тільки в національному характері українців (згадаймо пісню про вдову, що прогнала смерть), а й, думається мені, в людській натурі загалом»* (про аналіз Довженкового оповідання «Тризна». Рильський. 1986: 469).

Зауваження, які зазвичай становлять окрему рубрику опонентського відгуку, «розсипано» по тексті – з метою активізувати розумову роботу дисертанта: знайти їх, уважно прочитати та належним чином відповісти. Тому деякі з них сформульовано у вигляді питальних речень: *«...приклад із Шекспіром здається мені не дуже щасливим. Передовсім – чому поруч із «Королем Джоном» та «Ричардом III» не названо «Короля Генріха IV» із безсмертною постаттю Фальстафа і «Короля Ліра»?»* (про особливості національної тематики у світовій літературі. Рильський, 1986: 471).

Згідно з канонами сучасного ділового спілкування, критику потрібно доцільно сполучати з похвалою. З-поміж численних художніх тропів і фігур на цю мету успішно працюють **антитези, риторичні конструкції, вислови допустового способу**. Цими засобами, зокрема, доречно послуговується професор Сумського державного університету Олена Ткаченко. Виступивши офіційним опонентом у авторки даної статті в 2010 р., вона оприлюднила свій відгук у журналі «Філологічні трактати», також, як і М. Рильський, давши йому художньо й водночас есеїстично забарвлену назву – «У царині верлібру». Її зауваження мають такий само образний характер: **«...не можна досягнути неосяжного, і все ж таки шкода, що поза увагою автора залишився... Володимир Затулівітер»** (Ткаченко, 2010: 147).

Можна звернутися й до відгуків інших опонентів, не друкованих у періодиці: «Не знайшовши задовільного теоретичного підходу до виділення

жанрових модифікацій, дисертантка вдається до еkleктики і метафоризації термінів, що є **характерним для перехідних періодів до нової концепції** (Василь Марко); «**Дещо** некоректним є бажання дослідниці “прив’язати” жанр дзуйхіцу до поетичних мініатюр І. Калинця» (Наталія Костенко); «Робота **значно виграла б, якби** дисертант... провів типологічні паралелі між творами (таких-то літераторів)» (авторка цієї статті).

Виділені слова та фрази здатні надихнути пропонента – таким маловживаним терміном Ю. Ковалів позначає роль дисертанта щодо опонента (Ковалів, 2009: 86) – на удосконалення свого витвору, на відміну від, наприклад, «автор роботи не взяв до уваги твори такого-то письменника», тим паче «Ви не звернули увагу на...». У цитаті з відгуку В. Марка (творця ґрунтовної праці «Стежки до таїни Слова») зауваження про «еклектичність і метафоризацію» вдало пом’якшено посиленням на специфіку перехідного періоду, якою зумовлено тимчасову відсутність конкретних термінів на позначення певного явища. Прислівник «дещо» поряд із характеристикою «некоректно» (у прикладі з відгуку Наталії Костенко) помітно знижує категоричність вислову.

До вищезазначеного тезаурусу сталих висловів відгуку можна додати фразу-завершення для рубрики «Зауваження до змісту дисертації»: «Наведені зауваження носять характер побажань...», яку кожен продовжує у своєму стилі: «...подібні неточності в дисертації... є винятком, а не правилом і не впливають на загальну наукову значущість роботи» (Олена Ткаченко, доктор філології. Ткаченко, 2010: 145); «...і жодним чином не знижують її (дисертації. – Н.Н.) загальної позитивної оцінки. Вони спонукають до дискусії, формою якої й є офіційний захист наукової праці» (Галина Сімахіна, доктор технічних наук); «...адже, формулюючи їх, автор даного відгуку керувався правилом Альфреда де Мюссе: “Критикувати треба те, що вселяє надію”» (автор цієї статті).

Практика показує, що у підготовці монографій за тематикою захищених кандидатських дисертацій зауваження офіційних опонентів ураховуються повною мірою. Якісний відгук стає своєрідним «алгоритмом» для нових поколінь науковців, що з часом самі виступатимуть опонентами; з другого боку,

досвідчений науковець-опонент у роботі довіреного йому дисертанта здатен відчитати такі риси, що їх не помітив сам автор, і в подальшому на цьому ґрунті вести спільні наукові дослідження з пропонентом.

Традиція публікувати опонентські відгуки триває й до сьогодні (обов'язково з 2010 року – на Інтернет-сайтах навчальних закладів і наукових установ, рідше – в науковій періодиці). Вдаючись до жанру наукового відгуку, особливо в Інтернеті, офіційні опоненти беруть участь у своєрідному обміні творчим досвідом. Це природно та плідно для розвитку наук – як гуманітарних, так і технічних та природничих. Практично кожен відгук містить риси кількох стилів одночасно – не лише наукового, а й публіцистичного, художнього, розмовного. Межі між стилями в рамках одного відгуку з часом стають рухливими, відкритими, що особливо очевидно в **усному** виступі опонента.

Олена Тележкіна зі співавторами формулюють критерії академічного ораторського мистецтва: мета промови – повідомити нові для слухачів факти або розглянути уже відомі, узагальнити результати проведених досліджень та експериментів, пояснити нові підходи до відомих фактів (Ділове, 2015: 101). Усе це повною мірою стосується опонентського відгуку, предметом якого стають нові факти (підготовлена дисертація, її наукова новизна, винесені на захист положення), узагальнення результатів роботи (із належним зіставленням позитивних і негативних моментів), окреслення нових підходів дисертанта до традиційного об'єкта або предмета дослідження.

Робота офіційного опонента дає чималий простір і для спостережень методологічного характеру. Кожен навчальний або науковий заклад, при якому працює спеціалізована вчена рада, має своє зведення традицій, котрі склалися упродовж десятиліть і видаються непорушними. Так, у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича віддавна заведено запрошувати офіційних опонентів – незалежно від їхнього рангу – у президію, оскільки вони є особливо почесними учасниками засідання. Їм надається привілей озвучувати відгуки повністю, попри те що тексти документів заздалегідь виставлено на сайті установи.

Співробітники Харківського національного університету імені В. Каразіна сформулювали перелік правил ведення наукової доповіді, серед яких особливо прикметним є: «Публічна промова має бути **не прочитана**, а **виголошена**» (Ділове, 2015: 109). У контексті виділених характеристик комунікативними чинниками виступу опонента стають **«контакт очей»**, при якому вчений дивиться то на дисертанта, то на президію, то на гостей, лише інколи зазираючи до паперів; **інтонація**, завдяки якій доповідач здатен перетворити документ «сухого» канцелярського стилю мало не на високохудожнє оповідання.

Доброзичливість, відвертість, продемонстровані опонентом, спрацьовують найефективніше лише тоді, коли вони ґрунтуються на щирому, непідробному інтересі, повазі до кожного, хто прийшов на захист дисертації. Офіційний опонент випромінюватиме довіру, якщо сам віритиме в себе, не применшуватиме своїх можливостей, але й не перебільшуватиме їх, залишатиметься діловитим, не ображаючи при цьому інших.

Висновки. Традиція залучення офіційних опонентів із числа компетентних учених у певній галузі науки, здатних здійснити вичерпну й об'єктивну експертизу кандидатської або докторської дисертації на ґрунті високої принциповості та вимогливості, – не лише корисна практика пошуку нових наукових парадигм для окремого спеціаліста, а й чинник активної комунікації між науковцями різних поколінь.

Особливу роль відіграє значущість інформації, що її варто не лише сприйняти, а й зрозуміти, осмислити. Тому кожен науковець, який виступає офіційним опонентом дисертації, доречно комбінує в своєму відгуку елементи наукового, ділового, публіцистичного та художнього стилів, – із метою не лише окреслити шлях дисертанта у відкритті нових явищ у науці, описати позитивні та негативні риси дослідження, а й самому прилучитися до цього відкриття та залучити до нього всіх охочих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галузинська Л.І., Науменко Н.В., Колосюк В.О. Українська мова (за професійним спрямуванням): навч. посібник. Київ: Вид-во тов. «Знання», 2008. 430 с.
2. Ділове спілкування: усна і писемна форми / О.О. Тележкіна, Н.О. Лисенко, О.О. Кушнір та ін. Харків: Смугаста типографія, 2015. 384 с.
3. Ковалів Ю.І. Абетка дисертанта: навч. посібник. Київ: ТвіМ-Інтер, 2009. 475 с.
4. Рильський М.Т. Про книжку Юрія Барабаша «Чисте золото правди»: зібрання творів. Київ: Наукова думка, 1986. Т. XIII. С. 467–471.
5. Ткаченко О.Г. У царині верлібру. *Філологічні трактати*. Т. 2, №2. 2010. С. 144–148.
6. Шевчук С.В. Українське ділове мовлення. Навчальний посібник. Київ: Літера ЛТД, 2012. 480 с.

REFERENCES

1. Haluzyns'ka L.I., Naumenko N.V., Kolosyuk V.O. Ukrayins'ka mova (za profesiynym spryamuvannyam): navch. posibnyk. Kyiv: Vyd-vo tov. «Znannya», 2008. 430 s. [in Ukrainian].
2. Dilove spilkuvannya: usna i pysemna formy / O.O. Telezhkina, N.O. Lysenko, O.O. Kushnir ta in. Kharkiv: Smuhasta typohrafiya, 2015. 384 s. [in Ukrainian].
3. Kovaliv Yu.I. Abetka dysertanta: navch. posibnyk. Kyiv: Tvim-Inter, 2009. 475 s. [in Ukrainian].
4. Ryl's'ky M.T. Pro knyzhku Yuriya Barabasha «Chyste zoloto pravdy»: zibrannya tvoriv. Kyiv: Naukova dumka, 1986. T. XIII. S. 467–471. [in Ukrainian].
5. Tkachenko O.H. U tsaryni verlibru. *Filologichni traktaty*. T. 2, №2. 2010. S. 144–148. [in Ukrainian].
6. Shevchuk S.V. Ukrayins'ke dilove movlennya. Navchal'ny posibnyk. Kyiv: Litera LTD, 2012. 480 s. [in Ukrainian].